

[ПОЛЬОВІ ЗАПИСИ З ВОЛИНИ] *

Никанор Дмитрук

с. Троковичи, Чернях. вол. Жит. п.

Від Олекси Сучка, 64 років.

Н. Дмитрук 9/IX. 23 р.

6. За панщини Троковичи належали панові Коренівському, який жив у Кодні, а після — панові Глимбоцькому. Глимбоцькі жили в Черняхові, а в Троковичах — його посесорі, а після і Глимбоцькі перейшли в Троковичи, бо Черняхів продали німцям. Троков'яне вже купили землю у Глимбоцької.

7. Самі перші господарі в селі були: Горчуки, Прокопчуки, Сичі, Гордійці, Козлюки, Хрипуни. Буле не дуже багаті, так собі «хазяї надьожні».

8. Річки в Троковичах нема. Є лише луг, в якому можна тільки свині купать. Так він і зветься: «Свинолуг».

11. Можна вважати, що у селі є волоки, але не зовсім, бо ці волоки поділені. Потім є старі і нові хутори, а також «придатки» до вгородів. Старі хутори при лугах, при сінокосах, а нові — на полі. Як йшли на волоки, то урівнювали хутора, щоб було всім однаково землі, с. т. щоб на «номир» припадало по 15 ½ десятин. А вже як давали нові хутора, то так щоб було 6 десятин на «номир».

12. Всі улиці в селі походять або від тих перших господарів, які тут жили, або від тих сел, на які йдуть ці вулиці, напр. Сичівська — через те, що там Сич найбагатший, Коваликівська — бо там живуть Ковалики, Семеніївська — тоже, там Семенії живуть, Сидорчуківська — був колись Сидор Прокопчук, Пантюхівська — там Пантюха жив, Охмаківська — Охмак Панталімон, Мамраївська — був такий здоровий дід Мамрай, Рубанівський перевулок — Рубани живуть, Ковбухівська вулиця, — дражнили Ковбухом, а сам Романчук, — вона ж Дівочька,

бо йде на с. Дівочки, Попова пасіка — колись була вулиця на Попову пасіку, Некрашівська — на д. Некраші, Гарасимківська — прозвище Гарасимці, на м. Черняхів — Гордійчівська — там був Гордій Сич, а від цієї вулиці — Савутівський перевулок, — там Савута жив (вони Савути й хвамлія).

14. Колись на місці Трокович було місто (город) Троков, який звоїваний (напевне невідомо ким: татарами, чи поляками, чи ким иншим). (Див. перекази про м. Троков журнал Етнограф ч. 4 та ин. матер.). Село Троковичи заклалось з прихожих людей — той звідти прийшов, а той звідти (про походження Трокович див. матеріал Н. Дмитрука занотований від Матвіянки, — журн. Етногр.)

15. По переказам Троков був розташований там же, де зараз с. Троковичи, тільки займав значну більшу площу, бо знаходять каміння та череп'є поза селом в бік Дівочок, за Свинолугом і в ин. місцях. А може місто було розкидане по більш удобних місцях (землях).

16. Поверхня села і поза селом рівнинна.

19. Є одна криниця за Зіньком (селянин) холодна, «добра» вода.

20. Через Троковичи проходить лише один буркований шлях з Житомиру на Черняхів, а то — ґрунтові (глухі) дороги.

21. Ґрунт в районі села переважно чорноземний. Дуже незначна кількість супіску і глейкуватої землі. Є болотяна місцевість (грязька) по Охмаківській і Сичівській вулицях, яка по років 5—6 не висихає. Лише в дощиків сухі літа трохи сохне.

II. Садиба. Хата.

2. Місце для будування хати вибирають підвищене (лобне), звідки б стікала вода. Для клуні теж.

* Матеріал зберігається в АНФРФ ІМФЕ (ф. 15, од. зб. 202-д, арк. 83—115, 119).

3. Хати всі з коминами. В останні часи комини робляться з дощок та цегли, а раніш — плелись з т. з. *пацьорков* *. Робиться чотири «*штарі*» з *право́го* дерева (чотере колки з дубини, або іншого дерева, що не гнеться і міцне), вісім поперечок — чотири знизу, а чотири зверху, в які на кутах вдовбуються штаґи. Поперечки ці звуться *глицями* (глиці). Далі між кожними двома штаґами посередині прибиваються вздовж дрючки для того, щоб краще було обплітати комина, а топіру поміж штаґами та середніми між ними дрючками переплітається пацьорками (дубчиками, або прутиками) так, щоб дубець (пацьорок) зігзагом переплітався між штаґами та дрючками і щоб пацьорки чергувались так, аби один ішов рівнобіжно другому, але в протилежні боки, напр. коли один пацьорок йде по той бік «штаґи», то слідуючий за ним мусить іти по цей бік. Комин займає аршин, або два в вишину над хатою і спускається в сінях нижче кагли. Нарешті комин обліплюється жовтою глиною, перемішаною з січкою для того, щоб глина міцніше трималася купи і краще приставала до комина. Тоді комин має вигляд, неначе мурований.

Є ще друга форма плетеного комина. Так само робиться 4 штаґи і 8 глиць — чотири зверху і чотири знизу, але подовжніх дрючків між кожними двома штаґами зовсім не вставляється. Замість них робляться поперечки рівнобіжно глицям. Коли комин не високий, то досить одного ряду поперечок; коли ж високий, то можна прибити і два, або три рядки таких поперечок, аби краще плести. Ріжнеться цей комин від попереднього лише тим, що має замість серединних дрючків між кожними двома штаґами (подовжніх) — поперечки і плететься не поперек комина, а вздовж.

Як той, так і другий комин ставиться одним боком на тому белькові, що йде від хати («що хата вложується»), а другим — на тому белькові, що над сіннями.

4. Хліви по розміру бувають різні. Це залежить від заможности господаря. Заможній-

ший ставить хліва на сажнів 4—5 завдовжки, а бідніші — меншого. Переважно хліви ставляться ліворуч від хати, тільки не напроти хати (треба, щоб просьветлосьць була). Клуня будується оддалік від хати.

5. Порядок розташування будинків в об'їзді такий: найближче до вулиці — хата, далі — хлів. Часто хлів просто прибудований до хати. А ще далі — клуня.

6. Знаряддя, що вживають при будівництві будинків: сокира, пи́лка, долото, свердел; а то вже столярські: спуст, бичок, *блєї* — така дощечка; зверху чепляється мотузочок (шнурочок) і до цього шнурочка прив'язується кавалок о́лива; *вінкель* — «така дерев'яна штучка, одзначають, щоб рівно одрізувати. Оце плотницька музика».

7. Хати та інші будинки роблять самі-ж селяне, хто научиться.

8. Коли сусіди та родичі допомагали закладати та будувати хату, приходило чоловік п'ять, шість. А тепер наймають.

9. Поступ праці в будівництві хати: насамперед витісують і закладають підвали, потім вардаби і стінки закладають. Далі — платви, на платви — бельки, значить сволки, крокви і пошивається. В середині хати з початку робляться лави, потім — піч, груба, а хто хоче — плити робить. Це вже мулярська робота. «Затопить та й вже гріється».

10. Хати найбільш будуються з соснового дерева, а інші будинки, як клуня, хлів, саж — з якого попало.

Хати є у зруб і в стовби.

11. Підмуровку і комина (сучасного) роблять із залізняка (паленої цегли).

12. Сохи ставляться тільки в клуні. Зверху мають роги, на які кладеться бельок.

13. Сохи вкопуються в землю на 1 ½ аршина (вглиб), а висота їх над землею буває різна. Вона залежить а) від висоти клуні і б) від ширини. Чим вищий і ширший будинок, тим вищі потрібно сохи.

15. Вкопують яму на соху; коло ями кладуть яку-небудь деревину. Прикотять соху до ями і ложать поперек на цю деревину. Роблять

* Обчухрянні хворостини, переважно тонкі.

такі ко́зла. Як підведуть соху руками від землі, то підставляють ці ко́зла, щоб на них далі підводити соху вгору, бо руками вже дістати не можливо. Ко́зла роблять так: зв'язується навхрест дві деревини (не дуже товстих і не тонких) шнурком так, щоб нижні кінці цих дрючків були багато довшими. В тому місці, де проходить шнурок, на обох ломаках зарубується сокирою, щоб не злизив шнурок (не совався). Коли ж не хватає козел, то далі підіймають бичком. Це довгий дрючок, зверху на котрому робиться дві зарубинки і в цих зарубинках увязують кінці мотузка — роблять таку петельку. Всажують соху в цю петельку, беруться за протилежний кінець бичка (знизу) і підіймають. Як вже поставлять стовба в яму рівно, тоді засипають землею і оббивають кругом деревиною — вбивають землю.

16. Покриваються будинки переважно соломною. Є покриті бляхою і черепицею, але мало.

17. З боку покрівля гладка, бо пошивається снопками, а в рогах — зубці, бо пошивається китицями.

19. Зверху на хаті робиться гребень, який охороняє хату від води. Робиться він двома способами:

а) Поземно кладуться щільно один за другим такі вязані ку́лики з простої соломи, береться по трошку соломи з обох боків гребня з тих снопків, якими пошита клуня, чи хата і цією соломною зв'язується поверх куликів. Таким чином жменьками соломи з верхнього шару покрівлі прикріплюється гребінь з куликів. Зв'язується цуркою.

б) Зверху на клуні (чи на хаті) накладається шар м'ятої соломи, а для того, щоб вона трималась на клуні, вона прикладається дерев'яними кроковками.

Кроква робиться так: береться два однакових завдовжки дрючки, прокручується зверху через обидва свердлом дірка, в яку забивається дерев'яний цвях (кілок).

Закладщини.

23. Як чоловік згодить майстрів — чоловік чотири, то вони найперш витісують на

варца́би, на підвали, попідкладають під підвали каміння, або дубові колодки і «зарубують у́гла», «зв'язують підвали». А ввечері скликають сусідів, родичів і могричать. Вітають господаря. Кажуть: «Нихай дасьць Бог добру житку».

Наварують вареників, борщу, напечуть млинців, горілки принесе господарь і вгощає. Вип'ють по чарці, закусять, подякують і розходяця.

Скоро закладуть хату, закликають батюшку на посвячення. Він вичитає молитву, окропить святою водою, візьме сокиру і сам три рази вдарить (рубне) по ву́лі.

Як поставиться хата, просвердлюються дірки в стінах в кожній стіні посередині. Знов запрошують батюшку. Він прочитає молитву, покропить водою і закладає в кожен дірку ладан, а тоді ці дірки забиваються кілочками, замащуються зверху глиною і так залишаються.

25. Як закладають хату, то запрошують сусідів, родичів.

Коли ж закладають клуню, то жадних обрядовостів нема.

26. Долівка в хатах найбільш земляная, в сінях також. В коморах обов'язково дерев'яна підлога.

29. Для провітрювання (вінтиляції) в хатах відчиняється одна з чотирьох шибок, вправлена в рямці і прикріплена завісами, які купуються. Але це дуже рідко. Є так, що одчиняються обидві половини вікна. А найбільш таких, що зовсім не відчиняються ніколи.

30. Хатні двері одчиняються в сіні і сінешні — в сіні.

31. Ганки роблять найбільш з лицевої сторони, а в меншій кількості — з задньої. Раніш ганки робились широкі і крились соломною, а тепер які завдовжки, такі й завширшки і криються бляхою.

33. Раніш клямок біля дверей не було, а — т. зв. «за́крутки». В варца́бі посередині прокручується дірка і в неї вставляється ця закрутка, яку повіртають, щоб зачинити так, як і ключа. Робиться вона так: береться яка-небудь до-

щечка, або обстругується ломака, в ній посередині прокручується поперек свердлом дірка, а в ту дірку забивається ручка.

Завісів також не було, а замість них з дерева робилась куна. Двері приганяються щільно до варцаб, а зверху і знизу дверей є шпін з того боку дверей, яким приганяється до стовба. Нижній шпін вставляється в дірку, що продовжується в порозі, а верхній заходить в зроблений поперек дошки, до якої він прилягає, жолобок, і зверху вже прикріплюється кунною *.

36. Піч роблять з глини. Раніше так робили піч: як увійти в хату, то зараз же з лівого (а часом і з правого) боку і стоїть піч. Закопувався стовб так оддалік від обох цих стін, до яких приходиться піч. А часом то цей стовб є не що інше, як пень зрубаного дерева, тоді він значно міцніший. На цей стовб (вишиною в аршин, або півтора) ложився один *слиж* одним кінцем задовбаний в ту стіну, що від сіней, а другим на цей стовб; другий *слиж* йшов так само з «затильної» стіни (ш чорного двора) і зарубувався в цей же стовб; а третій *слиж* йшов поз стінкою на цих двох. Як вкладаються отсі *слижі*, тоді робиться «пид» (підлога з товстих дрючків, або дощок). Оббивається дошками з боків і насипається глиною. Глина ця вбивається довбешками (*клюваками*). Робиться припик, а тоді — піч.

37. Частини печі: припик, подприпик, подпичче, кубашка, сама піч, челюсьці, поднебінне, *слижі* і стовпцець.

38. Тепер і комина і каглу роблять муровані, а раніш — плетені. Робиться в сінях в стіні дірка і напроти неї друга дірка в комині. А тоді вироблюються такі «гулузи» (палики). Кругом тої дірки, що в стіні прокручується свердлом ряд малих дірок, стільки, скільки є цих гулуз і отсі гулузи застромлюються в прокручені свердлом дірки навкруги великої дірки в стіні, а другі кінці цих гулуз застромлюються в комин поміж сплетені прутики, а зó два забивають в дірки, прокручені свердлом в шта-

гах **, щоб міцніше тримались. А тоді місяць (роблять) таку глину, мішають в неї дрібну соломку, кінські кізяки, пшенишну, або житню полову; все це перемішають; як густе, то води піділляють і обліплюють цю каглу, а поверху ще обляпують рідким піском і ростирають, щоб було рівно і гладко. От і вся робота.

43. Затулюють піч заслонкою, яка найбільш буває дерев'яна, а в меншій кількості бляшана. Як широка дошка, то роблять її з трьох боків кругло, а зі споду «напрамик» і збоку прибивається дерев'яна ручка.

Комина затикають кунною з болота — трава, земля, мох, — або онучками (ганчірками), змотаними в один клубок.

44. Призьба коло хати робиться так: закопується 3—4 стовбці так на чверть аршина, або й більш від хатньої стіни (кількість стовбчиків залежить від довжини дерева, з якого роблять призьбу: коли дерево довше, то стовбчиків потрібується менше і навпаки). В тих 2-х стовбчиках, що закопується по вуглах, робиться (прожолоблюється) по одній бурті з того боку, яким він приходиться до дошки, яка закладається в цю бурту. А ті стовбчики, що посередині, буртуються на два боки бо в них будуть закладатись дошки з обох боків. Як дошка, яку закладають в бурти, широка, то обмежуються одною, а як вузька, то кладуть 2—3, одна поверх другої. Поз стіною ставлять шар правої соломи, щоб не загнивалась стіна, а в цей «промежуток» між вставленими дошками і поставленою поз стіною соломкою насипається суха земля, збивається зверху довбешкою, чи *клюваком*, щоб було тісно і зверху замащується глиною, щоб було і гладко і гарно.

45. Хату мастять білою глиною, яку і добувають в своєму селі, а також в сусідньому селі Горбаші.

49. Раніш ікони були дерев'яні, мальовані на дошці, а тепер на папері.

Ікони куплялись в Житомирі.

51. Головні меблі у хаті: лавка, ліжка, стіл, табуретка, полиця, а у бідніших замість ліжка

* Модель куні з детальним описом доставлено в Етно.-Відділ Волинського Осередкового Музею. — Прим. Н. Дмитрука.

** Штаги — див. опис комина.

«пил». Пил робиться так: закопується в землю 4 стовби, на кожних два крайніх прибивається перекладина, а вже на перекладину — дошки.

53. З меблів не накривають нічого, крім стола «настільником» (скатіркою).

54. Колись світили лучиною. Як ввійти в хату, то з лівого боку біля дверей прироблявся до стіни такий комінок (коминець). Забивається в стіну 2 кілочки, на них ложиться дошка, на дошці — пласт глини, який скидається по формі на миску. Це для того, щоб не скочувався жар, а глина ще кладеться для того, щоб не загорілась дошка. Рубали соснову лучину, висушували її на печі, кололи, а ввечері запалювали на цій дошці. Коминець робився таким чином, як і до печі, лише значно меншого розміру і прикріплювався до стіни, в якій продовбувалась дірка, а дим через цю дірку проходив на двір, як і з печі.

А в других хатах, хто ткач був, то йому таке світло було незручним, бо далеко від верстата. Тоді робився *лушнік*. Просто в стелі посередині продовбувалась дірка; з радишини шиється такий рукав і обмашується глиною. Зверху і знизу цього рукава вшивається по обручу (деревяному). До нижнього обруча шнурками прив'язується дощечка, на якій горить світло, а за верхнього обруча гулузами (прутиками) притягували його до стелі і щільно замащували глиною, щоб не йшов дим.

с. Троковичи

Коминця і лушника женат:

Як починає світити, що приїде осін, то б'єре баба в жменю жито, б'єсає цюго коминця і говорить: «Щоб ніє спалоса, ніє дрималоса, щоб рано вставалоса і щоб Господ дав добру житку».

56. Женять їх для того, щоб «лені ніє напали, щоб ви^еселосц була».

59. Вся родина міститься в одній хаті.

61. Діти по більшості сплять на землі. «Соломи настеле мати... Там вони і качаюца, як поросата»; а дорослі сплять на лавці, на печі, чи на ліжку.

62 і 63. Колись за жаром доглядали, щоб не потух, бо сірників не було. Витопиться в печі і жар загортається в кубашку. Як жар дрібний і вже має зводитись, то нарочито підкладали яку небудь дубову суху колодку, щоб жаріла. Викрешували огонь кресилом і губкою. Як потухне, то або в сусідів позичають, або крешуть.

66. Топлять дровами або соломою. Дрова купують в лісі, або дістають з власних садиб.

68. Щоб захиститись на зиму від холоду, роблять заґати. Забиваються коло стіни знадвору колки аж до стріхи, закладається дошками і напихається туди соломи, або листя. Лист тепліший, ніж солома.

III. Хатне начиння.

3. Лавка є «походючая», на ножках і з закованими ножками в землю, як «пил».

4. Подушки напихаються пір'ям, а дехто й соломою напихає.

5. Під час снання вкриваються «чим хто попав». Як тепліше, то — свитою, а як холодніше, — кожухом.

6. Жертка складається з двох частин:

1) сама жертка (дручок); 2) *капиця*, якою прикріплюється жертка до сволака, а другим кінцем жертка просто прибивається до стіни дерев'яним, або залізним цвяхом. На жертці вішається платте (одіж), рушник і т. и.

7. Мисника шанують, бо туди ставиться «делікатний» посуд. Красять його, щоб «погань» не ззіла.

V. Обі[й]сця...

1. В кожній коморі прорізується в стіні маленьке віконце і вставляється в нього шкло. Віконце це має форму чотирьохкутника в разів два більшого в ширину, ніж в височину. Часто в такі віконця шкла зовсім і не вставляють.

Є ще й друга форма такого комірнього віконця — форма рівнобіжника. Коли будується комора, то в одній з стінок, яка припадає трохи нижче стріхи, прорізується пилкою таке віконце, просто з стінки вирізується кусок дерева, який має форму рівнобіжника. В цьому куску посередині прокручується свердлом дір-

ка зверху вниз і напроти цієї дірки крутиться друга в стіні, яка уявляє продовження цієї, що в куску. Тоді забивається кілок в ці 2 дірки, на якому й тримається цей кусок дерева. Він може покручуватись і вправо і вліво. Таким чином цей кусок уявляє з себе закривку. Коли потрібно віконце відчинити, щоб було видніше, то покручується цей кусок; коли треба зачинити — покручується назад.

Вставляється (вкладається) в коморі й сте́ля, в середині ставляться засіки на пашню, на муку. Або замість засіків — солом'яники (діжки, плетені з соломи).

2. *Сте́бка*. Прибудовується до хати з протилежного боку від улиці. В кроках 4х—5ти від хати закопують два стовби проти стовбів хатніх (крайніх). Накладають на них платву і від неї нахиляють на хату крокви. До кроков прив'язують, чи прибивають лати і покривають солом'яними сно́пками. Вкладають стінки. Як першу стінку за́ложать, то щоб вона міцно трималась, забивають між сцінкою і стовбом чопа і так після кожної стінки. Вкладають стелю. Земля в стебці викопується приблизно на пів аршина в глибину, щоб картоплю зсипати і городину взагалі. Там же переховується квашана капуста, буряки на борщ. На одній з стінок робиться полиця, на якій ставляться гладішки з молоком, горнята з сметаною.

Часом стебку будують в сінях. Тоді вона займає задню частину (майже половину) сіней. Так само викопується на піваршина землі, вставляється сте́ля і т. и. Може стебка будуватись зовсім окремо від хати.

4. *Льох*. Копається або в будинку, або окремо від хати, робиться т. з. погребник. Коли копається окремо від будинку, то закопуються чотири буртовані стовби, а зверху на кожному стовбі робиться чоп з того ж стовба. На ці стовби *нашля́пуються* (накладаються) *окла́динки* (платви), на них становлять крокви, лати і пошивається. А дехто замість соломи покриває дерном. Ріже квадратними кусками і вкладає. Викопується льох в цьому погребнику, мурується камінням, а зверху робляться такі дверці, що закривають льох.

5. Огорожа є плетньо́ва, частокі́л. Плетінь: закопуються стовбці і переплітаються хворостом поземно. Частокі́л, — вбиваються в землю один коло другого стовбці, зверху розколені і в ці розколятини вставляється *гли́ця* (витісується, як лата).

6. *Обора*. Уявляє з себе хлів з солом'яною покрівлею, але плетньовими стінами. До обори дороблюється приборок вже без покрівлі. Зімою худоба (знаходиться) перебуває в оборі, а весною, літом, — коли тепло, випускається в приборок на сонце грітись. В середині в оборі робляться перегородки: на корів, на свиней, на волів і т. и.

8. Брам таких, як тепер, не робили, а — такі, як драбина: два стовбчики і дошки поперек. Як хто хоче, то перевеслами, або сно́пками обплітає її, по меж ті поперечки, щоб тепліше було, а то — заставляє коноплями: наставить нетертих конопель, причавить поперек зверху дрючком, прив'яже перевеслами. Це на зиму так. А на літо все це обривалось з брами і до зими знов стояла гола.

13. Квітники розводять завжди під хатою перед вікнами. Доглядають за ними дівчата, господарки, а то й господарі, — ті, що люблять квітники. А за садком доглядає тільки йно господар.

14. Найбільш улюблені з дерев — «гликі», «семенівкі», «рабу́лі» — (груши), а яблука «крехкі», «лишовати» (солодкі). А тепер, то вже новомодні: бурави́ці, цукрівки, ку́рські, антоновки і ин.

16. а) Збі́жжа складають у півко́пи, а сіно, віку — в копиці.

б) В клуні складають збі́жжа й сіно в засторонки.

в) Як нема в кого *сі́лника́* *, то складає обмолочену соломку на *ви́шках*, а як солома така, що не годиться на пашу, то складають просто на дворі в стирту.

17. Змолочене збі́жжа переховують в засіках в коморі, в *кадовбах* (діжки), в *довбанках* —

* Сі́лник — повітка для соломи.

видовбували такі посудини з сосни, влазило пудов (30) тридцять; плили солом'яники.

18. М'яту солому вживають на харч худобі, на топливо, на підстилку худобі, накривають нею гребіні на хаті, на клуні, на хліві, роблять з неї загати.

Околоти перероблюють на кулі, а з кулів роблять снопки для покриття будинків, а дрібніші околоты — на січку. Полову та згонини дають коням, товарові, свиням.

19. Раніш найбільш держали з худоби овечок і свиней, а також гусей. А тепер всього зарівно. Свиней годують на сало, а корів — на молоко.

20. Худобу під час зими тримають завжди в оборі.

21. Як втелиться корова під час морозів, то забирають теля на днів два-три, щоб вгрілось, а потім беруть з хліва до хати тільки на ніч, до того часу, поки теля подужчає.

22. Коней годують сіном, пашистою соломою, згони́нами, а як коні в роботі, то їй вівса дають.

Коровам — ярову солому, а як отелиться, то цебра: беруть в цебер — полови, наллють туди пареної води, посиплють грисом, чи мукою, перемішають кописткою і дають корові. Це зв. *обмішка*.

Свиням також дають полови: овсяну, гречану. Заварить господарка баняк окропу, насипле в діжку, чи в цебер полови, попарить її цею водою, позливає туди помий, які є, ростовче вареної картоплі, — все це перемішає, потрусить мукою (мелють для цього овес з горохом) і дає їсти. Літом свиням дають всяке зілля.

Від О. Сучка

Додаток.

Колись становили клуню на шість углів. Клуня ця робилась узруб. Стовпів не було. На углах сторчали кінці сцінок, скрещених одна на другу. Клуня, як і сучасна ділилась на три частини: посередині тик, щоб молотить, а по бокам засторонки. Мала дві брами: одну в передній стіні, а другу в задній.

Куна (модель).

с. Троковичи, Черняхівської волости (нині Левківського району) Житомирського повіту (нині округи) на Волині.

Зробив дід Олекса Сучок (справжнє прізвище Сич). Здобув і доставив Н. Дмитрук.

Коли села ще не вживали заліза, то майже скрізь його заміняло дерево. Замість сучасних залізних завіс, що тримаються двері, робилась з дерева куна. Двері робились з двома шпіннями від того стовба, до якого прикріплялись, — один шпін знизу вставлявся в гніздо, яке видовбувалось долотом в порозі, а другий шпін зверху тримала куна, яка прибивалась одним кінцем до стовба, а другим до дерев'яної стінки над дверми. Прибивалась дерев'яними цвяхами таким чином: з одного боку в куні прокручувалась свердлом дірка і напроти цієї дірки прокручувалась друга в стовбі. З другого боку так само прокручувалась дірка і напроти неї в стіні. А тоді витісувались з дерева два гвіздки (колючки) такі, щоб якраз приходились до прокручених дірок і забивались обухом з сокири, або дерев'яною довбешкою. Посередині куні з того боку, яким вона приходилась до дверей вирубувався поперек жолобок, в якому і містився верхній шпін з дверей.

8.IX.1923 р.

с. Троковичи

Людина.

А. Зовнішній побут. *

с. Троковичи, Черняхівської вол. (нині Левківського району) Житомирського повіту (нині округи).

Від Захара Пилипчука (не діалектологічно). Н. Дмитрук.

І. Селитьба та її навколишність.

с. Троковичи, Черняхівськ. району, Житомир. окр. на Волині, розташоване на північно-східньому боці в 14 верстах від м. Житомиру. До Левкова верст 20, до Черняхова — 7, до

* АНФРФ ІМФЕ, ф. 15, од. зб. 202 д, арк. 138–142.

ст. Коростень верст 50, а до полстанку «Горбаши» — 3 верстви. Від села тече струмочок на Некраші, на Городища і впадає в р. Тетерів. Ширина його 1 ½ — 2 аршини.

Літ 10 тому село вийшло на волюки. Всі селяни живуть у селі, як і жили, тільки поля на волюках. Але, коли напр. на одній волюці є п'ять братів, то волюка ця розділена на 5 частин і кожний з братів має свого окремого власного маєтка (куска землі). Місцевість в районі селища і в околицях рівнинна, трохи болотяна. Низина. Ґрунт переважно — чорноземля, дуже малий відсоток супіску.

Через село проходить Черняхівсько-Житомирський буркований шлях і більш жадних шляхів нема, лише звичайні дороги на села.

II. Садба. Хата.

Хата ставиться на «городочку» (горбочку) переважно, але не обов'язково. Ставиться взагалі на найбільш зручному для господаря місці. Без коминів хат нема. Хата будується біля вулиці; клуня на «одшибі» від хати (трохи далі). Це на випадок пожежи, для безпечности, тощо. Хліви будуються ближче від хати. У кого гарні коні, той прибудовує хліва просто до хати і робить прохід в його безпосередньо з хати через комору, чи сіни, а двері знадвору замикаються з середини хліва.

Хати переважно обернені вікнами до сонця. Взагалі хата будується так, аби сонце могло заглядати в неї від сходу і до заходу.

Струменти, що вживаються при будівництві хати: сокира, пила, долото, свердел, а в останні часи і «гиблі» (гендлі), яких раніш не було. В роботі хати допомагають родичі і сусіди, особливо піч робити. За це платні не беруть. Господарь їх годує.

Процес роботи: насамперед закладають хату, — підвали, варцаби, стовби, а тоді кладуть стінки, роблять покрівлю і наприкінці — піч, двері, вікна.

Матеріал для будівництва хати: сосна, вільха, осика.

З будинків, що в обісці, на сохах будують тільки клуню. Сохи зверху з різками. В землю вкопують сохи на 1 ½ аршина. Сох дві, а як

хто хоче довшу клуню, то закопує три. Сохи допомагають ставляти сусіди.

Хати криють переважно соломою, хоч є криті бляхою, черепицею.

Клуня має три відділи: посередині точок, на якому молотять, а з двох боків — засторонки, в яких складається збіжжя.

Призьбу біля хати раніш робили, а тепер ні, бо побачили, що як є призьба, то гниє під нею дерево.

Положить дерев'яку поз стіною та насипле глини і готова призьба; або заб'є кілочки, поставить меж них дошки, засипле землею простір між стіною і дошкою і кінець.

Хати мастять зовні і всередині білою глиною, а долівку, — жовтою.

В хатах світять карасіною, а перше лучиною світили. Робився посеред хати, або з боку в хаті такий комінок, покладає покрішку, запалить сухої лучини і йде дим в комінок; а цей комінок вправлявся в комин і дим ішов через комин, що від печі, на двір. А були такі коминки, що йшли просто в стелю. Цілими вечорами світили лучиною і пряли. Вже більш 30 років, як перестали світять лучиною.

Вся сім'я спить на полу, який робиться з дощок на закопаних в землю стовбах. А як у кого є ліжка, то на йому спить батько й мати.

В печі й в грубі палять дровами і соломою.

В Брусиліві палять дубом. Воно так, як тирса, тільки кругле. Диб з дубової кори. Без його не можна шкури чинить.

Робиться така зігнута дірчаста бляха, яка проходить вздовж всієї груби. Зверху насипається на цю бляху диб, підпалюється знизу і горить. Огню не видно, тільки жаріє. Але напалюється в грубі багато краще, ніж дровами.

Оранка, сівба і порання(є) в трьохпольній системі сільського госп-тва.*

с. Лука, Левківської вол., Житомирського повіту. Від селян. Записав Н. Дмитрук. 28 вересня 1924 року.

* АНФРФ ІМФЕ, ф. 15, од. зб. 202 д, арк. 128–137.

1. На овес.

а) Як зберуть жито, то приору́ють стерню. Як на жито ора́лося *вгону**, то тепер приору́ють *в складок*** . Приорується на вершок в глибину, аби прикрити стерню землею, щоб вона випарювалась (гнила). Заволочить один раз по одній бороні вздовж і так залишити.

Через три тижні після о́ранки знову заволочити раз по дві бороні. До осені рілля парує.

В пізню осінь, за тижнів два перед тим, як замерзне земля, знову виорати під два с половиною вершки вглиб. Це — о́ранка на зяб (на зіму). Так і зімує.

б) О́ранка на весні (одвертають).

Весною, перед тим, як сіяти овес (а сіють тоді, як сніг злізе і *протра́хне* (просохне), що можна по полю ходити). Як поле за зіму дуже влягалось, то оруть третій раз — *одвертають****. А як не влягалось і не заросло перійом, то *драпаку́ють* гріхом (культиватором), або драпаком. Приволочують раз по одній бороні (після драпакування) і сіють.

в). Сівба.

Сіють з мішка. Один ріг в мішку́ (знизу) складають з гичкою**** і звязуються завязкою вкупу, але так, щоб біля гички лишилася невелика дірка, аби в неї вільно проходила рука. В цю дірку (в мішок) насипається з пуд вівса. Мішок вішається на ліве плече, діркою наперед. Лівою рукою притримується за кінець гички, щоб було зручніше брати з мішка овес, а також, щоб не зсовувався з плеча, а правою рукою сіє. Набирає повну жменю зерна і кидає зправа наліво поперед себе, так, щоб зерно падало «півкругом». Як кидати зерно, рука

повинна перевертатись — перед тим, як кидати, як зерно ще в жмені, рука долонею обернена доверху, а як кидається, вона «на льоту» обертається долонею донизу. Сіяти треба на два боки. Це зв. *їден сів*. Поступово ступає вперед малими кроками і сіє. Зерно всеї час кидає під праву ногу і тільки зправа наліво. Сіється то на лівий, то на правий бік (то зліва кине, то зправа). Ступить один крок і два рази сипнуть — раз зліва, а раз зправа, знов крок і т. д. Коли при кінці сівби не хватає поля на цілий сів (сівок), то вже не дає повного сівка, а половину, чи скільки потрібно, аби захопити до межі — в один ряд досіває.

г). По́рання. (од слова (за)по́рати).

Після сівби треба продрапакува́ть гріхом, *ані́* (або) драпаком, щоб розрихлити землю і щоб зерно не лежало зверху, а позападало в ріллю. *Пройти по їдному драпаку́*. Як дуже заросло поле, то проходять по два і по три драпаки, аж поки не розворушиться земля і повиривається все зілля. Як задрапакується, волочиться в шість борін — по дві бороні вздовж, по дві — поперек і знову по дві — вздовж.

Волочиться так: запрягається в борону коняка (підручня) і на голову їй чепляється оброть з поводом*****. Друга, запряжена в борону коняка (борозня) прив'язується за повід до борони підручньої коняки попереду борони, на такому віддаленні, щоб під час волочіння борона борозньої коняки йшла праворуч від борони підручньої коняки і трохи ззаду так, щоб між двома боронами не лишалося *орі́ха* — частини землі, не захопленої боронами, а щоб друга борона захоплювала ще 1-ну — 2 «канавки», зроблені першою борною. Як є третя коняка, то волочиться в три борони — праворуч і ззаду за другою конякою прив'язується так само до другої борони третя коняка. Волочать по більшості удвох.

* Коли починають орати (заорують) од меж і оруть до середини, так що посередині поля буде борозна, то це зв. оранка вгону.

** Коли починають орати посередині поля так, що скиба кладеться до середини (бо як оруть вгону, то скиба кладеться од середини) і оруть до меж, то цей спосіб оранки зв. в складок.

*** Два способи оранку «вгону» і «в складок» завжди чергуються одна після другої.

**** Гичка — верхня частина мішка, яку звязують завязкою.

***** Оброть — рамінна упряж, що накладається на голову коняці, щоб водити її, а повод — мотузок, що прив'язується до вброті, за котрого беруть рукою і водять.

Один веде за повід підручню коняку, йдучи по «крайньому зубові» попередньої борони (себ-то коли вже раз пройдено боронами, то він повинен йти по крайньому сліду останніх зубів борони борозньої коняки), а другий йде ззаду за боріними і підганяє батоном, щоб задня коняка не одставала, а також — витрушує борони; коли між зуби поналазить перію та ин. зілля, яке заважає як слід волочити, береться на ходу рукою за котре небудь більще борони ззаду, підіймається, зтрушується і зілля випадає. Тоді борона пускається і волочиться далі.

Як дойти до краю поля і треба вертатись назад, то за кроків десять до краю звертається трохи праворуч, коні заходять геть за межу, щоб борони дійшли до краю і поступово завертатись назад в лівий бік, підганяючи передню коняку, щоб задня борона не налізла на передню, бо тоді обіпреться одна об другу, стануть на дибки, можуть поперекидатись і покалічити коней зубами. Другий раз назад борони йдуть по тому самому місці, що йшли в перший раз. На протилежному кінці поля так само завертаються і вже йдуть по новому місці, повз цим, що вже заволочено. Так від одної межі до другої все поле волочиться. Поперк волочиться так само, як вздовж.

Коли борона не розгортає ріллю, а скакає поверху (це бува тоді, коли невироблене поле і тверда рілля, або коли борона занадто легка), зверху до борони прив'язується поперек тяжка ломака.

Як заволочено поперек і знову вздовж, наприкінці з обох боків поля одволочують поперек два рази по дві борони і поле вважається запораним.

Коли на запораному полі багато грудок, його привальцьовують. Запрягають в валець коняку. Один водить її, а другий сідає ззаду на більще біля вальця, щоб краще душив. Можна вальцювати й самому.

2. Толока.

Як скосять і зберуться овес, поле толокує (відпочиває). До самої зими і через зиму на йому

нічого не робиться. Так само на друге літо, майже до жнив — на йому пасеться лише худоба та возиться гній од самої весни. Коли возять гній, тоді й роскидають його. Найбільше роблять це так: Цілий день возиться на поле гній і складається на купи рядками — на ступнів 8—10 одна купа від другої. На такому, приблизно, віддаленні і один ряд від другого. Розташування куп розраховується так, щоб при роскиданні гною можна було встелити всю ту частину поля, яка звожується гноєм. Ввечері, коли вивозиться остання хура, той що возить гній, бере з собою торбу з хлібом і вже лишається з кінями у полі на ніч. Звечора він роскидає той гній, що навозив за цілий день, а коні пасуться всю ніч. Як не встигне розкидати ввечері, то закінчує вдосвіта, або й вночі, як зоряно.

3. На жито.

а) *Оранка на пар.* За два тижні до жнив толока міленько (на вершок) ореться. Приорується гній, зілля, що понаростало за рік. Це зв. оранка на пар. Париться тижнів два — як раз через жнива. Тоді заволочують по дві борони, а як нерівна рілля, то й по чотири.

б) *Одвертають.* Як мають сіяти жито (за тижнів два до сівби), знову оруть, вже на 2 ½ вершки вглиб. Це — одвертають. Приволікають по дві борони. Хто урань (зарання) жито сіє *, зараз же за тижнів два після оранки, то так по цій ріллі ** і розсіває. А як хто спізниться з сівбою на тижнів два-три і поле заросте перійом та ин. травами, то потрібно одвертати втретє, вже на 3 вершки вглиб, приволочити по дві борони і зараз же розсівати жито.

в) *Порають.* Як вже розсіяно, — пройти по рази драпаком, а коли поле запусене, то по два рази.

На кращому полі (гарно виробленому) волочиться лише по дві борони вздовж, а на гір-

* Ця сівба припадає на час між Спасом і Першою Пречистою та трохи пізніше (кінець серпня).

** По місцевому — рилля.

шому полі волочиться в шість борін — вздовж, поперек і вздовж, приволочується по краях поперек (з обох кінців поля два рази обійти по дві борони).

Як краще поле, то постійно провадиться таке чергування: овес, толока, жито.

На гірших і дальших від дому полях сіють гречку, овес, веку, мішанку, просо, ячмінь, в дуже малій кількості горох — лише по долинах*.

4. На ячмінь

Ячмінь найчастіше сіють після жита, або після гречки.

* Горох намагаються сіяти в такому місці, де-б його не крали, бо ця рослина на селі вважається ласотком, особливо для пастушків.

Раз ореться мілко по жнивах. В осени, або весною на друге літо одвертається. Порається, як на овес.

На просо, гречку та ин. пашню порається так само, як на ячмінь.

Як є ближчих напр. три полі, то так, приблизно чергують на них збіжжа:

Одне поле: Жито, овес, гречка.

Друге поле: Овес, гречка, жито.

Третє поле: Овес, ячмінь, просо.

Через кожних два роки — толока.

На дальших полях озимини намагаються не сіяти, бо незручно далеко з дому їздити жать.

Там сіють переважно гречку, овес, мішанку. Через те й толоки на цих полях не роблять (поле не відпочиває).

Підготувала до друку О. Рубан